

Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna

Класифікація речень

In: Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna. *Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 27-33

ISBN 978-80-210-6350-1; ISBN 978-80-210-6353-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128796>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧЕНЬ

1. Поняття речення, ознаки речення.

Внутрішньосинтаксична структура речення

Реченням називається синтаксична одиниця, що побудована за усталеним мовним зразком, виражає відносно закінчену думку або певну емоцію й виступає основним засобом комунікації, пор.: *Весна повертає щороку втрачені надії. Кожен радий зустрічі зі своїми рідними місцями.*

Основними ознаками речення є:

- 1) предикативність (відношення змісту речення до об'єктивної дійсності);
- 2) відтворюваність (речення утворюється за усталеним зразком);
- 3) порядок слів (властивий усталений порядок слів);
- 4) інтонаційне оформлення;
- 5) членованість (речення членується на окремі компоненти, крім нечленованих);
- 6) смислова завершеність;
- 7) структурна організованість;
- 8) модальність та ін.

Аналіз внутрішньосинтаксичної структури речення дозволяє визначити його структурні варіанти (двоскладне, односкладне) та встановити специфіку вираження його формально-синтаксичних компонентів – членів речення.

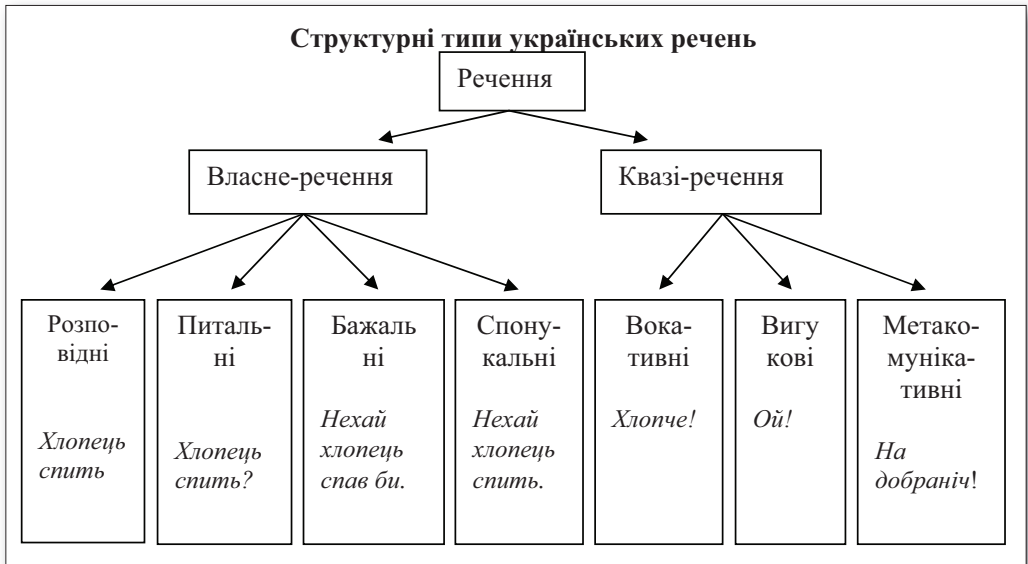
2. Теоретичні постулати класифікації речень.

Типи речень за структурою

Розгляд речень у формально-граматичному, семантико-синтаксичному, власне-семантичному і комунікативному аспектах дозволяє класифікувати речення:

- 1) за особливостями структури;
- 2) за специфікою семантики;
- 3) за прагматичними та комунікативними настановами (*див.нижче*).

Власне-речення містять певну інформацію, волевияв або спонукають співрозмовника до отримання відповідної інформації. Їм притаманна граматична основа, членованість, смислова завершеність та інші ознаки речення (на схемі подано найрегулярніші різновиди, до них треба додати **переповідні, умовні, ймовірні**).

Квазі-речення не містять інформації, а тому їм не притаманна суб'єктно-предикатна основа. До них належать **речення-звертання** (вокативи), **вигуківі речення**, які виступають засобом вираження емоцій, **речення-репліки** (на схемі їх не подано, оскільки вони наявні в діалогах), а також близькі до них **метакомунікативні** (формулоподібні) речення, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту.

3. Типи речень за модальністю та функціональна класифікація речень

У розрізненні речень за модальністю суттєвим виступає розмежування внутрішньо- і зовнішньосинтаксичної структури речення.

Внутрішньосинтаксична структура речення співвіднесена з типом структурної схеми та підпорядкована системно-мовним вимірам граматичного ладу,

зовнішньосинтаксична структура в українській мові формується переважно двома синтаксичними категоріями – модальності та часу.

3.1. Диференціація речень за власне-модальністю

Розрізняють сім модальних значень: 1) розповідність, 2) питальність, 3) спонукальність, 4) бажальність (оптативність), 5) умовність, 6) ймовірність, 7) переповідність.

3.1.1. Розповідність

Загальний зміст речення у всіх його планах подається як беззастережно відповідний відображуваній чи зображуваній ним дійсності: *Тихесенько вечір на землю спадає.*

Розповідні речення легко членуються на групу підмета та групу присудка, є найпоширенішими в українській мові та вживаються в усіх стилях мовлення.

У кінці розповідного речення ставиться крапка – розділовий знак, що позначає на письмі паузу і визначає синтаксичний тип речення – розповідне.

Заголовки також виступають здебільшого розповідними реченнями, але за правилами сучасної української пунктуації розділовий знак у кінці таких речень не ставиться. Це стосується також і назв установ, закладів, організацій, написів на етикетках тощо.

3.1.2. Питальність. Модальне значення питальності являє собою **вимогу підтвердження** чи **заперечення** відповідності загального змісту речення зображуваній або відображуваній ним ділянці дійсності чи з'ясування якогось істотного моменту відповідної ділянки дійсності.

Питальні речення поділяються на:

1) **власне-питальні** – це речення, в яких мовець спонукає адресата відповісти на запитання: *Хто ви, звідки і як зветесь?* (Б.Олійник). *Чом у тебе очі сині?* (Б.Олійник). *Куди ідеш, куди від'їжджаєш, сизокрилий орле?* (Народна творчість). *Хто зрозуміє нашу ностальгію?* (Л.Костенко);

2) **питально-стверджувальні** – це речення, що містять і питання, і відповідь на нього: *Я вранці голос горлиці люблю?!* (Л.Костенко). *Може, я й справді мудрішати став?* (Б.Олійник);

3) **питально-заперечні** – речення, в яких по суті заперечується висловлене в самому питанні: *Хіба можна так недбало ставитися до своїх обов'язків?* (П.Загребельний);

4) **питально-риторичні** – речення, на висловлене питання яких не вимагається відповіді: *Як тебе не любити, Києве мій?* (Д.Луценко). *Що може бути сумніше за погибель народу?* (О.Довженко). *Хіба воскресне з попелу любов?* (І.Гнатюк). *Хто з вас може перелічити обов'язки матері?* (О.Гончар);

5) **питально-спонукальні** – речення, в яких простежується спонукання співрозмовника до певної дії: *А може далі зі мною поїдеш?* (С.Лукач). *А може, й далі працюватимемо удвох?* (В.Самійленко).

6) Окремо стоять речення, в яких виражаються ті чи інші емоції – **емоційно-питальні**: *Чи десь зустріну, чи десь побачу я долю свою?!* (Г.Чупринка).

3.1.3. Спонукальність

Модальне значення спонукальності становить адресовану співрозмовникові чи групі співрозмовників **вимогу** такої дії чи поведінки, яка забезпечила б **відповідність між основним змістом спонукального речення й дійсністю**.

Основним синтаксичним засобом вираження спонукальності є форми наказового способу дієслова, які виступають синтаксичним центром самостійного простого, предикативної частини складнопідрядного чи складносурядного речення, а в разі значення 3-ї особи – форма дійсного способу зі спонукальною часткою (хай, нехай): *Не співайте мені пісні цієї. Ти скажи, про що ти думаєш в цю мить?*

Спонукальні речення можуть бути з **підметом**: *Ти шуми, буяй, розбуди в моїй душі горіння, погаси всі квиління!* (В.Чумак); або з **звертанням**: *Боже великий, єдиний, нам Україну храни, волі і світу промінням Ти її осіни* (О.Кониський).

3-поміж спонукальних речень особлива експресія властива неповним еліптичним реченням та квазі-реченням: *Світла, тату! Світла!* (Марко Вовчок). *Геть! Цить! Гайда!*

3.1.4. Бажальність

Модальне значення бажальності полягає у вираженні бажання мовця щодо здійснення основного змісту речення.

Основними засобами вираження бажальності є **умовна форма дієслова** або **інфінітивна форма з часткою би (б), аби, щоб, коб(и), бодай, нехай, хай** (у бажальній функції), *хоч би, хоча б, коли б, якби*: *Хоч би мені долетіти нормально додому. Коли б уже ти склав іспит.... Коли б не було бурі .*

2.1.5. Умовність

Модальне значення умовності являє собою вказівку на те, що відсутня в момент мовлення відповідність основного змісту речення дійсності могла б мати місце за певної умови, конкретно визначеної чи не визначеної в змісті самого речення.

Основним засобом вираження умовності є **умовний спосіб дієслова**, зрідка **інфінітив з часткою би (б)**, пор.: *Зробили б, якби був час. Зробили б, та не було часу. Він пішов би в вогонь і воду за нею.*

3.1.6. Ймовірність

Модальне значення ймовірності складається із семантичних відтінків припущення, можливості, ймовірності та недостатньої ймовірності.

Усі ці відтінки передаються за допомогою спеціальних модальних елементів: *мабуть, певне, ніби, либонь, десь, чи не, ледве не, наврод (чи)* та ін., пор.: *Десь наче я її вже бачив, але не можу пригадати.*

3.1.7. Переповідність

Модальне значення переповідності супроводжує певний зміст таких речень, у яких висловлюється вияв не особистого досвіду мовця, його переконання, а переказуються спостереження, умовисновки інших осіб.

Переповідні речення в сучасній українській мові оформлюються за допомогою модальних часток типу мовляв, буцім, буцімто, нібито, начебто і под., що в реченні відокремлюються: *Дівчина прийшла, мовляв, тільки скласти екзамен.*

3.2. Стверджувальність / заперечність

За співвідношенням вираженого в реченні з об'єктивною дійсністю та відповідності / невідповідності висловленого їй речення поділяються на **стверджувальні** та **заперечні**.

Стверджувальні речення виражають ствердження того, що існує в об'єктивному світі: *Екзаменаційна сесія двічі на рік.*

Стверджувальними можуть бути **розповідні, питальні, спонукальні, бажальні** та інші речення, пор.: *Рідна мова в рідній школі! Що бринить нам чарівніше? Що нам ближче, і миліше, і дорожче в час недолі?! (Олександр Олесь). У моєму серці билося твоє (Л.Костенко).*

У **заперечних реченнях** заперечується та чи та ознака.

3-поміж заперечних речень виділяються:

1) **загально-заперечні**, в яких заперечується ознака предмета, виражена присудком: *Не спиняй думок крилатих, Хай летять в світи (Олександр Олесь).*

2) **частково-заперечні**, в яких заперечується не присудок, а будь-який інший член речення: *Не все те золото, що блищить (Народна творчість).*

4. Типи речень за експресією

За характером експресії речення поділяються на: 1) **окличні** та 2) **неокличні**.

Неокличними називаються речення, в яких відсутня емоційно-експресивна наснажаність: *Знову ранок наступає.*

Ім протиставлені **окличні** речення, в яких сконденсовано емоційно-експресивне забарвлення, передається емоційно-почуттєвий стан мовця.

Окличними можуть бути речення будь-якого різновиду, напр.:

а) **оклично-розповідні** речення виражають емоційно-піднесене ставлення до явищ дійсності: *Свист! Летить по Україні, летить з моїм серцем! (Т.Осьмачка),*

б) **питально-окличні** речення висловлюють питання з відповідним емоційно-експресивним забарвленням: *Де ти блукав, і де ти ходив, і де сьогодні тебе віднайми?! (В.Герасим'юк).*

в) **спонукально-окличні** речення виражають емоційне забарвлення спонукування:

А казали ж боги, А казали ж бо – не озирайтесь! (О.Матушек) та ін.

5. Особливості ускладнення простого речення та типи мовленнєвої членованості / нечленованості, повноти / неповноти речень

а) За особливостями вираження предикативного зв'язку та граматичної основи речення поділяються на: **односкладні** та **двоскладні**.

Односкладними є речення, в яких граматична основа виражається одним головним членом, що за своїми особливостями наближається до підмета або присудка двоскладного речення: *Усоте прославляю буйноту життя (Богдан-Ігор Антонич). Вчись у природи творчого спокою в дні вересневі (Є.Плужник).*

До **двоскладних** належать речення, в яких предикативний зв'язок виражається стосунками двох головних членів – підмета та присудка, між якими реалізується реченневотвірний предикативний синтаксичний зв'язок: *Вишиває осінь на канві зеленій золоті квітки* (Олександр Олесь).

б) За особливостями мовленнєвої реалізації / нереалізації обов'язкових головних і другорядних членів речення поділяються на **повні й неповні**.

До **неповних** належать такі речення, в яких відсутній один або більше обов'язкових головних або другорядних членів речення, пор.: *Сніг вкрив.. Скрізь все забіліло* (В.Підмогильний). *Марійка вже стояла тут і чекала. Звикла чекати, ні на що не сподіваючись і ні від кого нічого не вимагаючи* (М.Хвильовий).

в) Особливості наявності / відсутності другорядних членів речення постають підставою для розмежування **поширених і непоширених** речень.

Непоширеними виступають речення з вираженим власне-предикативним мінімумом, тобто за умови вираження тільки головних членів речення: *Схилився явір* (Богдан-Ігор Антонич). *Помандрують журавлі* (Є.Плужник). *Верба похилилась* (Т.Шевченко).

Поширеними є речення з послідовно вираженими другорядними членами речення, пор.: *Ходить осінь берегами, ходить селами й містами, в золот бубон б'є* (М.Рильський). *Променем сонця я хочу світити в людській оселі* (Д.Павличко).

г) За ознаками структурного вираження предикативного зв'язку речення поділяються на **членовані та нечленовані** (квазі-речення).

Нечленованими є речення, що складаються з одного слова або словосполучення. В таких реченнях не можна виділити окремих компонентів речення:

- *Ніякого матеріалу ви у нас не нашкребете.*
- *Чому?*
- *Погляньте навколо. Будівельників бачите?*
- *Ні.*
- *Отож бо* (З журн.).

Членованими виступають речення, в яких наявні формальні виразники предикативності та в складі яких виділяються окремі члени речення, пор.: *Ах, як це здорово – не думати, не ждати, А друг уже на ганок твої збіга* (І.Світличний). *Спасибі вам, що вірили мені. Я вас люблю. Спасибі вам. Люблю.* (В.Коротич).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання I

Визначити тип речень за комунікативною настановою.

Як хто посіє в юності, так і пожне в старості (Г. Сковорода). Давай поїдемо за місто зустрічати весну... (В. Підпалій). Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в поході не додержується міри? (Г. Сковорода). Нема нічого солодшого від істини (Г. Сковорода). Хоч би схлипнула чи зітхнула, одразу полегло б (Є. Гуцало). Та що зробиш, як нема де дітись від самого себе? (Є. Гуцало). Що таке колос? Колос – це сама сила, в якій стебло зі своїми паростками й остюками з половиною єднаються (Г. Сковорода). Чом яблука не рвем задарма із дерева життя й знання? (Д. Павличко). Не милуй мене шовково... (П. Тичина).

Завдання II

Охарактеризувати речення за емоційним забарвленням та за відношенням до дійсності.

Як страшно оре історичний плуг! Які скарби були і зникли! (Л. Костенко). Куди б не йшли, де б не спинились, Порожнє поле у очах (Є.Маланюк). Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги! (Г. Сковорода). Я поспішаю, щоб уже ніколи більше не розлучатися з тобою! (В. Малик). Той біль, та радість – ти, моя любове! (Б. Тен). Хай пронесеться листям спів і ніжно стане над тобою (М. Йогансен).

Завдання III

Визначити тип речення за членованістю/нечленованістю та за характером предикативної основи.

Мово рідна! Колискова Материнська ніжна мово! Мово сили й простоти, — Гей, яка ж прекрасна Ти! (І. Багряний). Читання книги – це ніби розмова з найкращими людьми минулих віків (Декарт). Ти велична і проста. Ти стара і вічно нова. Ти могутня, рідна мово! Мово — пісня колискова. Мова — матері уста (І. Багряний). Слухаю. Добрий день... Так. Ви правильно назвали моє прізвище... (В.Савченко). Доброго ранку, шановні народні депутати! Джмелі спросоння — буц! — лобами! Попадали, ревуть в траві. І задзвонили над джмелями Дзвінки-дзвіночки лісові (М. Вінграновський). Поети – біографи народу... (Л. Костенко). Вечір був темний, теплий та тихий (І. Нечуй-Левицький).